

HANGUTÁNZÓ EREDETŰ TERSZÍNFORMA NEVEK*

NYÍRI ANTAL

A hangutánzó eredetű magyar szavak történetének tudományos igényű feltárása GOMBOCZ ZOLTÁN „Hangutánzás és nyelvtörténet” című cikkének megjelenésével kezdődik, 1913-ban (MNY. IX, 385. kk.). Addig nem merték megbolygatni a hangutánzó és hangfestő szavakat, mert a CzF.-féle tudománytalan szófejtés rossz hírbe hozta őket, és e nyelvmetafizikai módszer és szemlélet ellenhatásaként túlsúlyra jutó történeti szemlélet és módszer miatt — mint GOMBOCZ megjegyzi — nemigen mértek arról beszélni, hogy ilyenek is vannak, és foglalkozni kellene velük most már tudományosan is, de létüket senki nem tagadta.

GOMBOCZ és MELICH figyelmét a hangutánzó szavak problémájára az EtSz. munkálatai terelték. Lépten-nyomon megfejtetlen hangutánzó szavakra bukkantak; ezekkel ugyanis senki sem foglalkozott éppen az imént emlegetett ok miatt, és nekik kellett először tudományosan állást foglalniuk a mostoha sorsra jutott hangutánzó szavak ügyében, így született meg GOMBOCZ ZOLTÁNNAK imént idézett nagy jelentőségű cikke, mely kritika is volt a nyelvtörténeti szemlélet kizárólagossága ellen; korrigálta is azt a helytelen történeti szemléletet, mely a hangutánzó szavakról tudni sem akart, és utat is mutatott e szócsoport megfejtése helyes módszerének kialakítására. GOMBOCZNAK a hangutánzó szavak ügyében történt állásfoglalása után megnövekedett a nyelvészek érdeklődése e problémakör iránt, és több kiváló módszerű és eredményű idetartozó dolgozat jelent meg, de a hangutánzó és hangfestő eredetű magyar szavak monográfikus feldolgozása még mindig a jövő feladata. BÁRCZI GÉZA „A magyar szókincs eredete” című egyetemi tankönyvében az addigi kutatások alapján kiigazította GOMBOCZ néhány megállapítását a hangutánzó szavak lényegére nézve, de természetesen ehhez az összefoglaláshoz is lehet hozzáfűzni már néhány kiegészítést; a hangutánzó szavak részletes jellemzésének azonban — sajnos — még mindig nincs itt az ideje.

A hangutánzó szavak hangtani sajátosságai azonban már most is elég világosan állanak előttünk. Vannak olyan hangutánzó szavak, melyeknek alakváltozatai nincsenek, ilyen pl. a *nesz* szavunk; vannak azonban olyanok is, melyek több hang és alakváltozattal rendelkeznek, de ezek legtöbbször nem egymásból fejlődtek, hanem egymás mellett keletkeztek, mint GOMBOCZ mondja: „ha úgy tetszik, külön-külön szók, a melyeket a jelentés és az alak

* Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén Budapesten, 1961. május 9-én.

hasonlósága alapján csak mi kapcsolunk össze. A *csihol*, *csobol*, *csabol*, 'feuer schlagen' esetében" — mondja tovább GOMBOCZ — „nem dönthetjük el, hogy a tőszótag magánhangzója *a*, *o*, *e* vagy *i* volt-e: a felsorolt alakváltozatok szemmeláthatólag nem egy alapalakra mennek vissza" (MNY. IX, 388).

A hangutánzó szavak hangtani sajátságainak ismerete mellett azonban ezek jelentéviszonyait illetőleg már kevésbé vagyunk tájékozottak.

De talán az eddigi kutatások alapján arra már most is rá lehet mutatni, hogy az egy szócsaládba sorolható hangutánzó szavak, sőt olykor egyetlen hangutánzó szó is a legváltozatosabb jelentéseket mutathatja fel, és ezeket a hangbenyomásra való vonatkozás kapcsolja össze szorosan. Így pl. a *top* ~ *topp* hangutánzó szónak igei, elvont főnévi meg konkrét főnévi jelentéseit és indulatszói használatát a lábnek a föld érintésekor hallatott hangja utánzásának kifejezése fűzi össze. Ebben a mondatban: „Lábod nyomába *top-tam*” (Csallóköz) — azt jelenti a múlt idejű igei állítmány: 'lábommal a föld érintésekor *top* hangot hallatva léptem.' De lehet ugyanez a hangutánzó eredetű szó 'lépés' jelentésű elvont főnév is: „Egy *toppot* se menj innen” = 'egy tapodtat se' (Győr m. Szigetköz, Nyr. XIV, 279), sőt jelentheti konkrét főnévként a lábfej alsó részét is, mely az illető hangot okozó cselekvést végzi, melynek működése *top*-szerű hangot okoz, de jelentheti a *top* a lábnyomot is (MTsz.), tehát azt a helyet is, ahol a láb *top* hangot hallatva a földet érinti, s végül lehet a *topp* 'toppantást' utánzó indulatszó is pl. ebben a mondatban: „*Topp*, beleléptem a vízbe” (SzegSz.).

Ezzel az egyszerű példával arra akartam rámutatni, hogy a hangutánzó szavak hangutánzó eredetét főképpen a problémához igazodó jelentéstani vizsgálattal lehet megállapítani, anélkül, hogy a szófejtő a szubjektív belemagyarázás hibájába esnék. Húsz éve foglalkozom hangutánzó eredetű szavaink történetével, és közben e szócsoport helyes megfejtési módszerének kialakítására is törekedtem, és mindig arra az eredményre jutottam, hogy a hangutánzó eredetű szavak vizsgálatában döntő szava van a jelentéstani megállapításoknak (vö. pl. *Hárít* szavunk és rokonai. MNY. XLIX, 392–98).

Az alábbiakban is a jelentéstani vizsgálat áll a fejtegetés középpontjában, amikor néhány hangutánzó eredetű térszínforma névvel foglalkozom. Azért választottam ezeket fejtegetésem tárgyául, mert a hangutánzó térszínforma nevekkel eddig alig-alig foglalkoztak. Másrészt: ezeknek vizsgálata növeli a hangutánzó szavak sajátságairól való ismeretünket is, és sejtetik ezek azt is, hogy sokkal több hangutánzó szavunk van, mint ahogy azt általában gondolni szoktuk, egyelőre azonban ott lappanganak ezek az ismeretlen eredetű szavak tarka tömegében.

Először nézzünk meg néhány egészen világos hangutánzó eredetű térszínforma nevet.

Tudjuk, hogy *döccen* szavunk hangutánzó eredetű. Az ÉrtSz. szerint *döccen*: „l. < Döcögve haladó jármű, ritk. ember egyetlen úton, főleg hepehupás köveken, rendszerint némi zajjal > egyet rázódik, ugrik; zökken, zöttyen, *Nagyot döccen a szekér.*”

E hangutánzó *döccen* igeneve: *döccenő* azt is jelenti: „Olyan < jármű ritk. személy >, amely aki döccen, rázkódik, zökken (egyet-egyet). *A nagyokat döccenő szekér majd kirázza a lelkét;* itt a cselekvő tárgyat jelenti a *döccenő*. De jelenti ez a szó azt is: ' < Úton > az a hely, ahol vmi, vki döccen; kisebb mélyedés, gödör. *Döccenőkkel van tele az út*” (ÉrtSz.).

Itt a *döccenő* a passzív földfelületet jelenti, ahol egy tárgynak pl. szerének az áthaladása okozza a hangbenyomást. A *döccenőnek* ez a két jelentése 'rázódo' (szekér v. ember) és 'kisebb mélyedés' nem egymásból fejlődött, hanem egymás mellett keletkezett; a jelentés alapja az egyik esetben a földön haladó, zökkenő tárgy, a másik esetben meg a zökkenő föld.

A *dobog* és *dobban* szintén hangutánzó eredetű. A *dobog* igeneve: *dobogó* 1. 'gyaloghíd, fahíd, melyen a ló és a kocsis dobogva, robajjal halad át'; 'deszkából készült alacsony emelvény előadó, szónok, szereplő számára előadóteremben és 2. 'emelkedett dombos hely' (MTSz.; Nyr. XXVIII, 431).

Térszínforma névként a *dobogó* emelkedett, dombos hely a 'sík földön' (MTSz. Szatmár), kis dombos hely lapos réten (Szatmár, Nyr. XXVIII, 431). 1430-ból van *dobogo halm* nevű monticulus és 1447-ből van „Pedium *Dobogozewlews* appellatum” (Veszpr. 10. Litér OklSz). HEFTY megjegyzi, hogy a *Dobogó* helynevekben elég gyakori (A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben, 12), megvan Kalotaszegen is. (Vö. ÁRVAY: A térszíni formák nevei Kalotaszegen, Magyar Népryelv. IV, 18.)

Vajon mi lehet a fenti térszínforma *Dobogó* elnevezésének szemléletbeli alapja? Valószínűleg az, hogy a sík földön, lapos réten emelkedő dombos helyre való fölmenetlkor ember, állat, kocsis, szekér a sík földön való járáshoz képest viszonylag jobban dobog.

Göcsejben, Hetésben, Somogyban a kerek halomnak, kis földdomborulatnak, halmos, dombos hullámos résznek van *döngölet* ~ *döngület* ~ *döngölet* neve; *döngöletes* Zalában: 'szelíden dombos'. Az EtSz. szerint *döngölet* és társai a *döngöl* ~ *dengel* 'keményre lever, dönget, püföl' származéka, ez pedig nyilvánvalóan a *döng*, *dönög* 'tonare („significat sonum, qualis est vacui dolii percussi” OTROKOCSI Orig. Hung. II, 45; Aranynál: „Visszadöng a tölgyfa padló”.) szóból van képezve. A *döngöl*, *döngölet*, *döngöletesnek* elvonása a *döng* főnév, melynek jelentése: 'dombosabb része az útnak' (EtSz.).

A *kottyán* hangutánzó eredetét a jelentésváltozatok kétségtelenül mutatják. Szamosháton *kottyán* 'kotty hangot ad' (pl. vízbe dobott kő; Szhsz); a Nagyunságban ezt jelenti: 'zökken' (a kátyúban a kocsis; Nyr. XVI, 332. Túrkeve, Nyr. III, 472.); *el-kottyánik*: 1. 'véletlenül bezuppanva elmerül'; 2. 'ellottad az öreg ember' (Vas m., Örség, Nyr. II, 472, MTSz.); *belekottyán* 'beleszól' (Csallóköz, Fölsőcsallóköz, Nyr. VIII, 93).

A *kottyán* ige -ó képzős igeneve: *kottyánó* azt is jelenti: 1. 'zökkenő, kerék-vájta mélyedés a szekérúton, kátyú' (Túrkeve, Nyr. III, 472; Békés m.; Tiszadob, Nyr. XIX, 47), 'vízzel telt gödör, kátyú, mély pocsolya (a szekérúton)' meg azt is: 2. 'hirtelen mélyedés a víz fenekén' (Szatmár m. Nagybánya, Nyr. XIV, 383), 'mélység, örvényes hely (a folyóvízben), melyben elmerül az ember. *Belekerült valami kottyánóba oszt meghouti*” (Szhsz.).

Az út *kottyánója* és a víz *kottyánója* között lényeges különbség nincs; mindkettő vízzel telt gödör, melybe ha bármi nehezebb tárgy belekerül, megzökken, megkottyán, belezuppan.

A szamosháti *kotyka* 'kátyú, mély, híg sár a szekérúton' — pl.: „Agyig vágott a szekér a *kotykágba*” — meg a *kotymán*, *kotymány* 'vizes, sáros gödör az úton' (ez a szó is megvan a magyar nyelvterületen többfelé, és Gvadányinál is (Időtöltés: 66) olvashatjuk, szintén ugyanabból a hangutánzó töből származik, mint a *kottyánó*).

Hívják ezt *kátyúnak* is. BÁRCZI jelzi, hogy *kátyú* szavunk a népnyelvből került bele az irodalmi nyelvbe, de ismeretlen eredetűnek mondja (SzófSz.). A NyŰSz. és a SzófSz. 1803-ból idézi a *kátyú* első adatát, de SZABÓ DÁVID már 1784-ben idézi a *pots* szinonimájaként *kátyó* alakban (SzD¹. 64). Fehér megyében, Göcsejben, Szigetközben *kátyol* alakban ismeretes, nyilván *-l* kicsinyítő képzővel. Lehet, hogy *kátyú* < *kátyó* < *kátyol* e szó alaki fejlődése, de az is lehet, hogy a *kátyó* ~ *kátyú* az *-ú* (~ *ó*) végű főnévesült igenevek analógiájára keletkezett. A *kátyú* hangutánzó eredetét bizonyítja a hasonló jelentésű *kottyánó*, *kotyka*, *kotymány*, *kotymán* is, de a szamosháti 'rosszul sikerült ütés, mikor a labda alacsonyan száll' jelentésű *katyó* is meg a szintén ugyanott meglevő 'hibás alacsony ütés' jelentésű *kotyó* is, továbbá a *kátyapotyál* 'fecseg, haszontalanságokat beszél' (SzhSz.).

A *kottyánó*, *kotyka*, *kotymány*, *kotymán*, *kátyú* szavakkal együvé tartozik a 'gödör az úton' jelentésű *kotyor* is (Szekszárd, Nyr. XXIX, 190; Bereg, Nyr. XXX, 300; Aranyosszék, Nyr. XXXI, 114, XXXIV, 107) Balaton: *Kotyor*, *Kotyoroldal*. 'kupás, árkos hely (JANKÓ: 69, HEFTY: 25). Hangváltozata ennek a *gugyor* (vö. Hefty: uo.) 'teknőforma völgy v. árok' (MTsz. Balaton m.). *Gugyorvölgy* (Bmell., JANKÓ: 64; HEFTY 17).

Megvan a *kotyor* 'völgy' jelentésben a barcasági Hétfalu nyelvében is ugyanott helynévként is: *Alsó-*, *Felső-kotyor*, 'völgy neve' (ÁRVAI JÓZSEF: A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben, Magyar Népnyelv III, 48). ÁRVAI összekapcsolja a *kotyor*-t a *kotymány*-nyal is, de magát a szót ismeretlen eredetűnek mondja (i. m.: uo.), SZABÓ T. ATTILA szerint azonban „valószínűleg a hangutánzó *koty-* alapszó *-r* névszói képzős származéka (Magy. Népnyelv. IV, 28).

Azt gondolom, hogy a BUDENZ óta fgr. eredetűnek tartott *huporcs* ~ *hoporcs* 'göröngy', *huporcsos* 'göröngyös, rögös, gidres-gödörös, egyenetlen (út)' erdélyi szó és a csallóközi 'rögös' jelentésű *hoportyagos* és a 'gidres-gödörös, dimbes-dombos, egyenetlen' jelentésű *háta hoporjás* régi nyelvi és mai népnyelvi szó: az ugyanilyen jelentésű *háta-hopás*-sal együtt a magyar nyelv külön életében fejlődött ki, és ez is hangutánzó eredetű.

BUDENZ (MUSz.), DONNER (VerglWb. 268), WICHMANN (FUF. VII, 40–1; MNy. IV, 458), PAASONEN (Mordw. Chrest. 81), SZINNYEI nem vizsgálták meg e magyar szavak nyelvünkbeli jelentéstörténetét és az egész szócsaládot, és BAKÓ ELEMÉR sem értelmezte a rendelkezésére álló adatokat helyesen (Egy magyar szócsalád: *hopp*, *hoporcs*, *hömpölyög*, *hederít*: Magyar Népnyelv IV, 51–70), így tehát e szócsoport felülvizsgálata indokolt.

Az kétségtelen, hogy a *hoporcs huporcs* 'göröngy' és a *huporcsos* 'göröngyös, gidres-gödörös, egyenetlen (út)' összefügg a régi nyelvi *háta hupás* ~ *háta hopás* kifejezéssel, annak második tagjával. A *háta hopás* ugyanaz, mint a *huporcsos* 'göröngyös, gidres-gödörös, egyenetlen (út)': „Vigyék egy *háta hopás* darabos völgyben, melly soha nem szántatott” (GKat.: Vált. II, 611; NySz.). A *háta hopás* jelentése 'salebrosus, frágosus; uneben, holperig', de ezt tulajdonképpen csak a *hopás* jelenti, a *háta* a *hát* 'dorsum' -a személyragos alakja. MÁ. is „*Háta hoporjás hely*”-ről beszél (=salebrosus), és itt is csak a *hoporjás*-nak van az előbbi szóéval azonos jelentése. A *háta hoporjás*-beli *hoporjás* és a *hoporcsos* szavak *hopor*-része egy *hop*-tő *-r* kicsinyítő képzős származékára mutat, ez a *hop*-tő van meg a R. *háta hopás* 'uneben, holperig' második tagjában, és ez a *hop* ma is megvan *hopp* alakban a bukovinai székely

nyelvjárásban, ennek hangutánzó jelentése az adatközlő szavaiból is kiviláglik, ezt azonban BAKÓ ELEMÉR nem vette észre. Íme a *hopp* szó szerinti magyarázata Máté Antal földműves istensegítsi lakos kiejtése szerint: „Elakattam egy *hopnál*, monygyuk. A szánok kivágják az útat a naty hónak üdejébe” — „Tuggya, amikor *hoppo*s az út, mikor van ez a hófuvás, eggyik (szán) mëgy, a másik mëg nem mëgy, akkor eggyik a másikat tasciccsa.” — „Mán kezd *hoppo*sodni az út.” — „A szekér is csinál *hoppo*s útat, de a lëkhamaráp csinálja a szán. A szikonyos főd amit viszen a kerek magával. Akad valamijen *döccsenő*, ott a kerek fëlmerít magára nagyobb mennyiségű szikonyt abból a sárból, alik fõrdul eggyet-kettõt a kerek esëtleg, oszt akkor lezuppan rula, lëesik. Mos jó a másik szekër, oszt az is csak fëlvészën magára, mëgën csak lezuppan róla, oszt oda letësz. Ugyebár ez tõpszõr mëgyën, tõp szekër egymás után ëty kis csomót tész oda. Itt ëgy lik, amott ëgy csomó, itt ëgy lik, amott ëgy csomó, és ez így mëgyën, eggyik a másik után. Ez a *hoppo*s”. — „Mán kezd *hoppo*sodni az út”. „A vízfojásnál vannak fák, ojan csutkók, a víz mëgárad, hozza magával aszt a füvent, oszt ot valami akadajt kap, mërt ott a víz valamivël tërpëbb. Ott ojany gyakori akadajt csinál, letësz a füvent, ërë monygyuk: Ejnye, mijë *hoppo*s!” —

BAKÓ e leírás alapján helyesen állapítja meg a *hopp*, *hoppo*s, szónak a következõ jelentéseit: 1. 'sárcsomó, bucka; buckás; gidres-gõdrõs, sáros út'; 2. 'fagyott hócsomó, hóbucka; hóval belepett, gidres-gõdrõs út'; 3. 'egyenetlen, gõdrõs, buckás folyómeder, vízfolyás'. — Abban azonban téved BAKÓ, hogy ez a *hopp* térszínforma név elválasztandó a *hopp* indulatszótól, hiszen ezzel a szóval vagy ennek *hupp* változatával szokták kísérni a hirtelen visszaesés vagy leesés mozzanatát is, pl.: „Ezzel igyekszik felállani segítség nélkül magától, nem tartozva vagy fogantozva, de *hupp* visszaesék alfelére” (Nagyenyedi Demokritus I, 120). De van a *hupp*-nak hangutánzó főnévi jelentése is, pl. a következõ idézetben a Vásárhelyi Daloskönyvbõl (210):

„Mit keressz itt, te Gyurka,
Eszelélek vajdája!”
Azomban az háta
Hippot-huppet mond vala;
Mert az részeg katona
Igen veri vala.

Amely területnek, földnek a háta *hopás*, *hoporjás*, *hoporcso*s, ott, a gidres-gõdrõs úton *huppan* vagy *hoppán* a szekér vagy ember, különösen ha nem veszi észre a gõdrõt. „*Hobban*, *lehobban*: leesik, *lehuppan*, *lesuppan* valahonnét” (Kriza: Vadrózsák, 502). A valaminek a háta *hopás* v. *hupás*, illetõleg „egy háta *hopás* darabos völgyben”-féle szerkezetbõl annak elhomályosulásával lett a *hepehupás* ikerszó, melyet Ady is használ egyik közismert versében, szûkebb szülõföldjére vonatkoztatva.

A WICHMANN által feljegyzett csángó *hõp*: 'Huckel auf dem Wege', azaz 'bucka az úton', és az istensegítsi: *hopp* 'gidres-gõdrõs út, fagyott hócsomó, egyenetlen, gõdrõs folyómeder, vízfolyás', az ormánysági *hup* 'dombocska' (2. 'púp') meg a XVII. század közepérõl való *háta-hopás* 'salebrosus, fragosus; uneben, holperig', az ormánysági *hupart* 'réten-mezõn hangyabolyhordta, vakondtúrta begyöpösödött dombocska' (OrmSz.), *hupartos* 'gidres-gõdrõs, egye-

netlen, vakondtúrásos' (Orm.), a XVI. századi *hoportos* (Heltai) 'fragosus, holperig' [„Az oroszlán találta egy őkerre, az eszteuer vala es a nyaka fel hamolt, az oldali is *hoportosoc* valának” Helt. Mes. 358. NySz.], az ugyan-csak XVI. századi *hoporjás*: *háta hoporjás* MA-nál *háta hoporjás hely*: 'salebrosus' és a mai népnyelvi *huporcs* 'göröngy' és a csallóközi *hoportyagos* 'rögös' meg az ormánysági *hupalagos* 'gömeleges, nagyobb hantokkal *hupalag*-okkal borított', a *hupol* 'ver, ütöget' összevetéséből azt kell kikövetkeztetnünk, hogy valamennyinek alapszava a *hup* ~ *hop* 'bucka, gidres-gödrös út', tehát az -r elemet tartalmazó *hupart*, *hoporjás*; *huporcs* a magyar nyelvben fejlődött ki, és nem a fgr. korban, nem vethető össze tehát a 'göröngy' jelentésű *huporcs* a 'púpos' jelentésű votj. *kupjres*, *gubjres* ~ zürj. *koppra* 'görbe, púpos'; *kopjrt*- 'meghajlít; meggörbít' ~ cser. *koptera* (<**kopra*) 'érdes, göröngyös' ~ md. *kupof* 'bucka' ~ f. *koppura* 'érdes, rögös; gémberedettség, tőpörödöttség' jelentésű szavakkal (NyH.⁷ 142).

Ebből az következik, hogy a *huporcs* és társai a magyar nyelv külön életében keletkezett képzett hangutánzó szó, alapszava a már többször említett *hup*, *hopp* 'Huckel auf dem Wege, bucka', melyen *huppan*, *hoppán* a szekér, az ember vagy az, ami.

Végül bemutatok egy olyan — kétségtelenül hangutánzó eredetű — térszíni formát jelentő szócsoporthoz, melynek hangutánzó volta már a szó hangalakját tekintve is igen valószínű, de nem könnyű megtalálni azt a szemléletet, amelynek alapján az elnevezés létrejött.

Vas megyében (Körmen, Hegyhát) a meredek, zökkenős utat *zöhenyös*, *zöhentös* névvel illetik (Nyr. XXIX, 383); ugyancsak Vas megyében, Vépen a kisebb giz-gazos mély helynek *zöhen* a neve (MTsz.), Kemenesalján a dimbes-dombos helynek neve a *zöhent* (BEKE: Kemenesalja nyelve, 22). A 'meredek, zökkenős út' jelentésű *zöhenyös*, *zöhentös*, a 'kisebb giz-gazos mély hely' jelentésű *zöhen* és a 'dimbes-dombos' *zöhent* rokon hangutánzó szavaknak az alakváltozatai. Hogyan lehet ezek hangutánzó eredetét igazolni, mi lehetett az elnevezés szemléleti alapja?

Ennek megfajtásához a göcseji 'árkos, szakadékos hely' jelentésű *zöhentüs* segít bennünket. Ez régiesebb változata a Vas megyei *zöhentös*-nek (= 'meredek, zökkenős út'), jelentése is eredetibb a göcseji szónak: 'árkos, szakadékos hely'. Tudjuk, hogy a dunántúli utak jó része vízmeder volt, ilyen volt a *horhó* is. A *horhó*-t 1860-ban Vass: Dunántúli nyelvjárás című művében így határozta meg: „Záporok által okozott árok, v. hegyek közti tekervényes mély gyalog- vagy szekérút” (39. l.). Az OrmSz. is azt mondja, igaz, hogy csak 2. jelentésként: 'víz-vájta mély hegyi út két part között'. Erre mutat az *azohorha* elnevezés is 1408-ból (Nagy Gyula: Nyr. VIII, 549) vagy az 1335-ből való következő följegyzés: „Quoddam fossatum vulgariter *horh* vocatum” (Oklsz.). — Amint a mai *horhó*, *horha* = 'két part közt lévő mély út', de azelőtt 'záporok által okozott árok' volt, ugyanúgy a mai 'meredek, zökkenős út' jelentésű *zöhentös* is eredetileg 'árkos, szakadékos hely' volt, mint amilyen még ma is a göcseji *zöhentüs* vagy az ugyancsak göcseji 'vízjárásos, árkos hely' jelentésű *zobogus*, melyben a víz esőzéskor, de talán máskor is zobogni, zubogni szokott. Igazolja e szófajtást a jánosfalvi 'lejtős terület' *hörpenyeg* neve is (BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: A jánosfalvi nyelvjárás, 30). Ez a *hörpenyeg* azonos hangutánzó töről való a *hörög* igével. Fontos, hogy nemcsak élőlény *hörög*, hanem a víz is: „*Lehörög* (a víz): forogva,

kanyarogva dombról leszalad a víz” (Kiss G.: Orm. 287; OrmSz.); „Ére má *lëhörög* a víz” (nem kell tovább vájni a lefolyó árkot. OrmSz.). Ezért mondják ugyancsak a dimbes-dombos Ormányságban azt is, hogy: „*Mëghörren* az út már arra mifelénk”. Jelentése: 'meghajlik' (MTSz.). Voltaképpen azért jelenti e mondat igei állítmánya azt, hogy 'meghajlik', mert az ilyen meghajlott, lejtős úton, a hajlás helyén a víz megtorlódik, azaz *meghörren*, hörgő hangot hallatva feltorlik, és úgy folyik tovább. Más szóval *zöhentös* vagy *zöhentüs* az ilyen felszín, *zöhen*, *zobog* rajta a víz.

Az előbbieket alapján nyilvánvaló, hogy az 'árkos, vízmosásos, nem igen termékeny vidék' (Zala megye) jelentésű *göhej*, továbbá az ugyanilyen jelentésű, szintén zalai *gihej-göhej* (MTSz.) csak hangutánzó eredetű lehet. — A föld felszínére vonatkozó *göcsörtös* szintén hangutánzó eredetű, olyan, mint a *döccenő*, *zökkenő*, *hoppos*, *huporcso*; ez utóbbiaknak is az a jelentése: 'göröngyös, rögös, gidres-gödrös egyenetlen (út)' (vö.: MTSz.). — Amint ugyanis a 'göröngyös, rögös, gidres-gödrös, egyenetlen (út)' jelentésű *huporcso* — mint láttuk — kétségtelenül hangutánzó eredetű, ugyanúgy hangutánzó eredetű a zalai 'hantos, érdes, nem síma' jelentésű *göcsörtös* (Nyr. 17 : 190) és a darabos útra vonatkozó őrségi *göcsörtös* (Nyr. 7 : 469) is, melynek Kiskunhalason és másutt 'csomós, görcsös (fa, bot)' jelentése is van (MTSz.), úgy, mint ahogy a *göcsös* is azt jelenti: 'csomós, görcsös, bogos (fa, bot)' MTSz. — Gönczi is megjegyzi, hogy Göcsejben „az utat, ha egyenetlen, göröngyös, hepehupás, különösen a téli fagyban, most is göcsörtösnek, görcsösnek nevezik” (Göcsej, 22.).

PAIS DEZSŐ, hivatkozva PLANDER FERENC „Zala Vármegyei Göcsei szócéjtes (dialektus) 's annak némely különös szavai”-ról szóló tanulmányára (Tud. Gyűjt. 1832. III. 74), megjegyzi, hogy az említett szerző szerint a *göcsörtös* és *Göcsej* 'hegyes-dombos vidék' a *göcs* szó származéka. PAIS DEZSŐ is kapcsolatot lát az említett szavak között, hozzáfűzve PLANDER véleményéhez azt, hogy a *Göcsej* tájnév kialakulásába belejátszhatott a fentebb tárgyalt *göhej* is (MNY. VIII, 124–26). De — ezt már én teszem hozzá — sem *göhej* > *göcsej*, sem pedig *göcsej* > *göhej* fejlődés nem történt.

GÖNCZI FERENC is azt vallja Göcsej c. művében, (Kaposvár 1914), hogy a Göcsej tájnév azonos a 'gidres-gödrös hely' jelentésű *göcsejes* közszóval „Ej de göcsejes hely! Ej e za vidik de csunya Göcse!” (i. m. 22.). GÖNCZI magát a göcseji népet is megkérdezte, miért nevezik ezt a tájat Göcsejnek. Ezt választák: „Velë hordozza nevit, miét gircsës-görçsös, árkos vüögyes, ronda, likacsos, saván-füödü” (i. m. 22.). Ez a jellemzés is a *Göcsej* tájnév hangutánzó eredetére mutat. Nyilvánvaló, hogy *Göcsej* szavunk végén ugyanaz a végződés van, mint amit a *kacaj* 'kacagás', *zuhaj* 'zuhogás', *röhej* 'röhögés', *köhej* 'köhögés', *moraj* 'zúgás', *dobaj* 'dobogás' szavak végén is megfigyelhetünk (TMNY. 486). A TMNY. megjegyzi, hogy az Őrségben az *-aj*, *-ej* kedvenc szóképzés (a MNYelvészet V, 131. alapján i. m. 486). — A *Göcsej* tájnév végén is a hangutánzó szavakra jellemző és a nyugati nyelvjárásterületen igen kedvelt *-ej* végződést láthatjuk.

EINIGE NAMEN DER BODENFORMEN SCHALLNACHAHMENDEN URSPRUNGS

Von

A. NYÍRI

Der Verfasser erörtert kurz die Forschungsgeschichte der Wörter schallnachahmendem Ursprungs im Ungarischen. Dann weist er darauf hin, dass es auch Namen von Bodenformen schallnachahmenden Ursprungs gibt. Die Nachweisung des schallnachahmenden Ursprungs dieser Wörter geschieht, bei Berücksichtigung der phonetischen Untersuchung, durch Hinweisung auf die semantischen Eigentümlichkeiten, die für den schallnachahmenden Ursprung charakteristisch sind. Der Verfasser beweist den schallnachahmenden Ursprung folgender Namen von Bodenformen: *döccenő* 'kleinere Vertiefung, Schlagloch', *dobogó* 'Anhöhe erhabener, hügeliger Ort in einer flachen Ebene', *döngölet* 'kleiner runder Hügel', *kottyánó* 'kleineres, mit Wasser gefülltes Loch', 'jähle Vertiefung am Wassergrund', *kotyka*, *kotymány*, *kátyú* 'mit Wasser oder Kot gefülltes Loch auf dem Weg', *kotyor* 'Tal', *huporcs* 'Erdscholle', *hopp* 1. 'Kotklumpen, Häufchen', 2. 'schneebedeckter holpriger Weg', 3. 'unebenes Flussbett voller Gruben', *zöhenyös*, *zöhentös* 'steiler, holpriger Weg', *zöhen* 'kleinere, krautige tiefe Stelle', *zöhent* 'krautige Stelle', *zobogus* 'wässrige Stelle voller Gruben', *hörpenyeg* 'fallendes Gelände', *Göcsej* = Name einer hügeligen Gegend, in Komitat Zala.